

kopi. Holberg følger ordret, til dels bogstavret Hojer, ikke den danske afskrift. Efter alt at dømme har Deichmann og Müller altså ret i deres antagelse: Holberg bruger, men vil ikke anføre Hojer som kilde.

Der kunne til gennemgangen af kildestederne, hvor Holbergs senere stilling til Hojer kommer til orde (s. 52 ff.), være føjet lidt skjult stikleri i Danmarks og Norges Beskrivelse (Francis Bull: Ludvig Holberg som historiker, s. 57). Og flere eksempler kan findes. F. eks. ofrer han både i Beskrivelsen og i Danmarks Riges Historie megen plads på at sandsynliggøre, at Frederik II ikke, som nogle mente, havde ladet konkordieformlen brænde i 1580. Dette spørgsmål havde før ham Hojer viet en udførlig diskussion, der – man havde nær sagt: naturligvis – var mundet ud i den modsatte konklusion, at den gamle beretning herom var rigtig. Det er Hojer, som Holberg her søger at tilbagevise. Der er ingen-somhelst tvivl om, at Holberg særdeles nøje og mere end han ønsker at vedkende sig har studeret den Danmarkshistorie, hvis forfatter var ham en vederstyggelighed. Han tilgav aldrig Hojer hans første ærekrænkende angreb.

HARALD ILSØE

KRISTOF GLAMANN: Otto Thott's Uforgribelige Tanker om Kommerciens Tilstand. Et nationaløkonomisk programskrift fra 1735. Særligt af Københavns universitets festskrift i anledning af Hans Majestæt Kongens fødselsdag 11. marts 1966. København 1966. 138 sider. Ill. 25 kr.

Selv om man ikke kan påstå, at 1700-tallet er forsømt af dansk historieforskning, har det varet forbløffende længe, før en dybere forståelse af hele århundredets økonomiske og erhvervspolitiske problemer er begyndt at trænge igennem. Interessen for reformpolitikken i dets slutning har ikke alene »stjålet billedet« fra den forudgående tid, men vel ligefrem bidraget til at lade den fremtræde som en magtesløshedens tidsalder, hvor de ansvarlige statsmænd mere eller mindre famlede i blinde og bl. a. hovedløst kastede sig ud i en merkantilistisk eventyrpolitik, mens landbruget blev forsømt.

Den, som har bidraget mest til en mere nøgtern og sammenhængende opfattelse af 1700-tallets erhvervspolitik, er utvivlsomt Albert Olsen, der med sine afhandlinger »Nogle synspunkter for dansk merkantilistisk erhvervspolitik« (1930), »Bybefolkningen i Danmark på merkantilismens tid« (1932), »Stavnsbåndets virkninger på byerne« (1933) og »Samtidens syn på den stavnsbundne bonde« (1949) i koncentreret form har fremlagt forskningsresultater, der på mange punkter brød med gængse opfattelser. Det væsentlige og frugtbare grundsynspunkt, som

blev fremholdt med stor polemisk kraft i disse afhandlinger, var det selvfølgelig, men hidtil ikke tilstrækkeligt respekterede, at datidens erhvervs-politik måtte vurderes ud fra tidens egne forudsætninger og ikke ud fra nutidens.

Så banebrydende Albert Olsens studier var, og selv om han med en undertiden mere intuitiv end dokumenteret sikkerhed har fremsat synspunkter, som en detaljeret analyse kun kan bekræfte, var hans resultater – naturligvis – ikke i et og alt det sidste ord i sagen. Ikke at han gik for vidt i sine omvurderinger, snarere tværtimod. Der kan nås et godt stykke videre netop ud ad den kurs, han afstak.

Som et eksempel skal fremdrages hans bedømmelse af situationen i 1730erne ved indledningen til den tredje og sidste merkantilistiske periode i Danmark: »Som naturligt var, kastede man sig . . . særlig over handel og industri, der lovede de bedste resultater på grund af de bedre konjunkturer for byerhvervene, men også landbruget tænkte man på, selv om dette på grund af de vigende konjunkturer kom i anden række« (Scandia III, s. 245), og lidt senere (s. 258): »For det danske samfund syntes der således i 1730erne ikke at være meget at vente af landbruget. Intet under, at staten med den største iver rettede sin opmærksomhed mod handel og industri«. Det nye i denne vurdering er det positive syn på merkantilpolitikken og forståelsen af, at landbruget som samlet erhverv betragtet ikke blev glemt. Det ufuldstændige i vurderingen er den stærke sondring mellem landbrugspolitikken og den øvrige erhvervs-politik. Så stor en magt havde denne traditionelle sondring endnu, at end ikke en Albert Olsen kunne tage skridtet fuldt ud og erkende, at de to ting var sider af samme sag.

At dette dog er tilfældet, kan et meget righoldigt kildemateriale i det i 1735 oprettede General Landets Økonomi- og Kommercekollegiums arkiv med al ønskelig tydelighed vise. Jeg skal i flæng anføre et par eksempler. I oktober 1735 skrev amtmand E. v. Bülow, Tryggevælde amt: »Belangende . . . om icke landvæsenet og agerdyrckningen kunde være at befordre, da er ieg i de u-forgribelige tancker, at her i landet kunde skee stoer forbedring ved landvæsenet og agerdyrckningen, naar der kunde udfindes et middel, hvorved kiøbstæderne kunde blive sadte paa den foed, at de kunde betale landmanden nogenledes for sine kornvahre, som hand nu omstunder maa sælge for saa ringe . . . Det kunde være Tryggevælde amt til stoer hielp og nytte, om der kunde anlegges fabriqver og manufacturer i Kiøge, eftersom denne bye haver nogen søefart til manufacturernes transport, hvorved Kiøge kunde blive meere peubleret og derover landmandens korn komme i een bedre priis som hidindtil«. Noget senere refereredes i kollegiet et afsnit af en betænkning fra amtmand Gersdorff og de kommitterede i det lokale økonomikollegium for Kalø amt således: »Holder de særdeles tienligt, at uldenmanufactu-

rer i Aalborg og Aarhus bleve oprettede, hvorved landmanden kunde faae leylighed at afsette sin uld, skind og feede vahre«. I kollegiets deliberationsprotokol over stiftsrelationerne (om disse, se ndf.) hedder det bl. a.: »Anføres det og udi amtmændenes og betienternes efterretninger, at korn og andre vares slette priis haver været een hovedaarsag til bondens slette tilstand og jordegodsets aftagelse. De comitterede formeener, at dette er en sag, som af tidernes forandring dependerer og ellers meget vilde ankomme paa, at een god commercie kan vorde reguleret, hvorved landets producter paa een bedre maade kand blive at afsette«. Mon ikke disse eksempler dels på synspunkter ude i landet og dels på vurderingen i kollegiet selv taler deres klare sprog om sammenhængen mellem landbrugets og byerhvervenes problemer. Byerhvervene skulle ophjælpes, ikke blot for deres egen skyld, men for at skabe afsætningsmuligheder for landbrugsproduktionen. Med andre ord: landbrugskrisen skulle overvindes bl. a. ved opbygning af et købedygtigt hjemmemarked. At også andre elementer, såsom eksportfremme og ønsket om skattelettelse m. m., indgik i krisepolitikken vil det her føre for vidt at komme nærmere ind på.

Professor Glamann oplyser (s. 12), at grev Kr. Rantzau – lidt respektløst skal man vel underforstå – betegnede det nye regeringsorgan som »Land og Vand Kollegiet«. Det kan tilføjes, at historikeren N. D. Riegels endnu mere respektløst kaldte det for »Pulterkammerkollegiet«. Mere respektabel, men i grunden ikke særlig heldig, er den gængse forkortelse af det unægtelig noget uhåndterlige navn til Kommercekollegiet, som uvilkårligt leder forestillingen om dets virkeområde i ensidig retning. Sandheden er, at det var et universelt erhvervskollegium, som skulle tilrettelægge den samlede økonomiske politik, landbrugspolitikken lige så fuldt som industri- og handelspolitikken.

De nærmere omstændigheder ved oprettelsen hyller sig desværre i mørke, men man tager ikke fejl i at anse landbrugskrisen som den almindelige baggrund herfor. Kollegiets første opgave blev en omfattende erhvervsøkonomisk kortlægning af landet på grundlag af de umiddelbart forinden gennem amtmændene indkaldte betænkninger, de såkaldte stiftsrelationer. Den næste blev at fastlægge den politik, som ud fra en analyse af landets tilstand måtte anses for den mest hensigtsmæssige. Lidt frisk udtrykt kan man sige, at kollegiet til den ende desuden udskrev en offentlig idékonkurrence, idet man opfordrede enhver, »som noget til det almindelige bedste, være sig landvæsenet, manufakturere eller kommercien vedkommende (mærk rækkefølgen!) har at foredrage«, til at indsende deres forslag. Opfordringen blev fulgt i vid udstrækning, og de indsendte »projekter« og de protokoller, hvori kollegiet behandlede dem, udgør sammen med stiftsrelationerne et fremragende kilde-materiale til oplysning ikke blot om landets tilstand, men også – som

ovf. vist – om de tanker, der herom rørte sig i en interesseret offentlighed, og ikke mindre om kollegiets vurdering af situationen og de muligheder, den indebar.

De deputerede i kollegiet var fra starten Fr. Danneskjold-Samsøe, J. S. Schulin og Otto Thott. Den sidstnævnte kunne allerede den 31. december 1735 møde frem med et program for den økonomiske politik, der efter hans opfattelse burde føres, og i vid udstrækning faktisk også blev ført. På ét punkt – og vel at mærke et meget afgørende – kunne Thott og kollegiet ikke komme igennem, nemlig med skattelettelser for landbruget, som man gik overordentligt kraftigt ind for. Her strandede man på kongehuset og dets byggelyst. Hertil kan passende omadresseres en god del af de bebrejdelser, der i tidens løb er blevet udøst over inkompetente statsmænd og hårdhændede godsejere i den danske bondes trængselsår.

Det må hilses med glæde, at Otto Thotts store promemoria *Allerunderdanigste uforgribelige Tanker om Commerciens Telstand og Opkomst* nu er blevet let tilgængeligt og placeret som det programskrift, det vitterligt var. Man kan så undre sig lidt over, at udgiveren i bogens titel har udeladt det sidste og meget væsentlige led. Skriftet har vel været kendt og benyttet af historikerne, men er ikke blevet vurderet efter fortjeneste. Karakteristisk, i hvert fald for forrige århundredes historikere, var den nedladende vurdering, som Edvard Holm fremsatte i Dansk biografisk Lexikon: »I denne betænkning, der ingenlunde savner interesse, viser han sig som hyldende merkantilismen . . . Men for det, der var hovedårsagen til bondestandens ulykke, nemlig dens trældom, havde han intet øje, og nogen frugtbar reformtanke fremsætter han ikke«. Ikke det? Hvis det er rimeligt at bebrejde en statsmand, at han ikke med et enkelt »hokuspokus« kan trylle en afsætningskrise af nogenlunde samme karakter som den, vi kender fra 1930'erne, væk, så bør Otto Thott og hans kolleger naturligvis kanøfles. Hvis ikke, bør man være varsom i sin dom, og i hvert fald basere den på virkningerne af deres politik i det længere sigt.

Professor Glamann har foruden med en redegørelse for tekstforholdene ledsaget udgaven med en meget fyldig kommentar, hvori han behandler de væsentligste af de problemer, Otto Thott beskæftiger sig med, og påviser, hvorledes hans tanker på adskillige områder satte frugt i en række forordninger i den følgende tid. Han fremhæver med rette, at en dyberegående forståelse af den tid, vi kalder for merkantilistisk, beror på et større kendskab, end vi hidtil har haft, til argumentationen bag de mange forordninger og reskripter, der fulgte i depressionens kølvand.

Der kan her ikke blive tale om nogen omfattende diskussion af forfatterens »skitse«, som han beskedent kalder sin lange indledning. Der kan næppe rejses mange eller væsentlige indvendinger imod den. Et

par korrektioner skal dog foretages, også på et par punkter, hvor forfatteren er sagesløs. Det er ikke helt korrekt (s. 11) at betegne den offentlige opfordring af 31. marts 1755 til at indsende afhandlinger som en trykkeriforordning. S. 32 ff. omtales Rentekammerets betænkning over von der Ostens projekt om bøndergodsets opkomst samt Gehejmekommissionen af 1738 ang. jordegodsets opkomst uden afgang for de kongelige intrader. Det anføres her, at Rentekammerets betænkning forelå den 9. oktober 1737. Det er rigtigt, at den er dateret således, men det beror på en fejlskrivning for 1738, hvilket kan påvises ved hjælp af Gehejmekommissionens akter. Det anonyme promemoria om skattelettelse, som behandledes af kommissionen, rummer et par fejl. Forfatteren oplyser ganske rigtigt, at promemoriets nævner 1 mill. rdl. som værdien af prioriteter m. v., hvoraf der foreslås opkrævet en procentskat. Det er dog umiddelbart indlysende, at tallet må være alt for lavt. Der er tale om en forskrivning for 10 mill., hvilket også fremgår bl. a. deraf, at dets ækvivalens angives som 100 tønder guld. Det er rigtigt, som anført s. 34, at Albert Olsen oplyser, at kommissionen resulterede i en kraftig reduktion i civilreglementet for 1739 (A. O. siger endda »en meget kraftig reduktion«), men Albert Olsen er galt afmarcheret på dette punkt, hvad et eftersyn af reglementet og de påberåbte antegnelser hertil let kan overbevise om. Civilreglementet steg tværtimod i årene 1730-45 med 180.479 rdl. 27 $\frac{1}{2}$ sk. fra 630.053 rdl. 72 $\frac{1}{2}$ sk. til 810.533 rdl. 4 sk., hvilket gav anledning til Finanskonferencen af 1745. Hvad det omtalte anonyme promemoria angår, oplyser forfatteren, at det synes skrevet med samme skriverhånd som Otto Thotts Uforgribelige Tanker. Indre kriterier taler stærkt for, at det virkelig er Thotts værk, jfr. dennes bemærkning (udgaven s. 90): »Men i hvad nytte saadan afslag end kunde medbringe . . . er dog vel nu aldeelis derpaa ey at tænke, siden de nerværende udgifter icke lider revenuernes formindskelse, med mindre mand kunde udfinde een anden vey til at stoppe dette tab, hvorpaa dog vel var at tæncke« (anmelderens fremhævelse). Når forfatteren (s. 34) omtaler skattelettelsen for landbruget i 1731 og vel vil tillægge 1730-regeringen æren herfor, er dertil at bemærke, at dette kun delvis kan være rigtigt. Skattelettelsen var allerede under forberedelse før Frederik IV.s død. Christian VI og hans første regering kan altså kun få æren for ikke at have stoppet den.

Professor Glamann refererer (s. 14 f.) den hidtidige opfattelse af Otto Thott som statsmanden i anden række, en langsom administrator og en mand, der manglede personlig myndighed, men som på den anden side med den største iver og trofasthed arbejdede med de opgaver, der blev ham betroet, og lader det spørgsmål stå åbent, hvor velfunderet dette traditionelle billede er. Han fremhæver, at karakteristikken i hvert fald næppe holder stik i den periode af Thotts tilværelse, hvor de Ufor-

gribelige Tanker blev skrevet. Heller ikke jeg tør afsige nogen endelig dom over Thotts livsgerning og betydning. Men så meget tør nok siges, at hvis den gængse vurdering ikke bygger på et mere solidt grundlag end det, hvorpå Edvard Holm og senere historikere med ham har vurderet den politik, som de Uforgribelige Tanker var programmet for, så er der al grund til at tro, at historiens – eller skal vi sige historikernes – dom har været mildt sagt uretfærdig. Mon ikke tiden nu er inde til, at også Otto Thott får sin grundige monografi? Kristof Glamanns bog lægger op til den. Uanset hvilken vurdering af Otto Thott, der ville blive dens resultat, byder opgaven på en enestående lejlighed til at følge dansk økonomisk politik op igennem 1700-årene fra landbrugskrisens til de store reformers tid. Det vil vise sig, at den ikke tegner sig nær så springende og inkonsekvent som tidligere antaget. Otto Thott gjorde hele udviklingen med – om i første eller anden række får stå hen, men i hvert fald med i kredsen af dem, som udformede denne politik i alle dens faser under de skiftende ydre forudsætninger.

JENS HOLMGAARD

FRIDLEV SKRUBBELTRANG: Det indvundne Danmark. Udgivet af Det danske Hedeselskab. København, Gyldendal, 1966. 498 sider + 1 kort. Ill. 76,00 kr. Indb. 93,25 kr.

Det danske Hedeselskab har i anledning af sin 100-årsdag den 28. marts 1966 udsendt første bind af et stort anlagt jubilæumsværk. Så stor en samfundsmæssig rolle har Hedeselskabet spillet, og så dybe spor har dets mangesidede virksomhed afsat sig, at en skildring heraf på forhånd må påkalde ulige større interesse end den, jubilæumsskrifter i almindelighed kan gøre krav på. At en så kyndig forsker som dr. Fridlev Skrubbeltrang har påtaget sig opgaven, gør ikke forventningerne mindre om et væsentligt bidrag til vort lands nyere historie.

Bogen behandler tiden indtil den første verdenskrig og dækker altså på det nærmeste den første halvdel af Hedeselskabets historie, som allerede tidligere er skildret af C. Nyrop i hans jubilæumsskrift fra 1916. Er der således ikke taget ny jord under plov, så er dyrkningen til gengæld blevet overordentligt intensiveret. På grundlag af en dybtgående og kritisk bearbejdelse af et omfattende trykt og utrykt kildemateriale – naturligvis først og fremmest Hedeselskabets eget arkiv, dets tidsskrift og utallige publikationer – og i kraft af det videre overblik og den større frihed i behandling af forhold og personer, som afstanden i tid betinger, har forfatteren kunnet give en skildring af Selskabets historie i denne periode, som næppe i fremtiden lader sig røkke nævneværdigt. At Hedeselskabet, som det fremgår af bogens forord, overvejer at lade en natio-